

تبیین مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری و تحلیل جایگاه آن در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران

حسین کارآمد**

محسن دیبایی صابر*

داود طهماسبزاده شیخلار***

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۵/۱۳

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۱۱/۲۵

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تبیین مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری و تحلیل جایگاه آن در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران صورت گرفته است. روش پژوهش، توصیفی از نوع تحلیل اسنادی و تحلیل محتوا و رویکرد آن نیز کاربردی محسوب می‌شود. جامعه مورد مطالعه، شامل متون مرتبط با مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری و محتوای چهار سند بالادستی است که با توجه به ماهیت موضوع از نمونه‌گیری صرف نظر کرده، از کل جامعه آماری تحقیق به عمل آمد. ابزارهای اندازه‌گیری، فرم فیش برداری و سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته بوده و داده‌های اسنادی به شیوه کیفی و داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخص‌های توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌ها نشان می‌دهد که چارچوب مفهومی مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری را می‌توان در نه مؤلفه تدوین نمود. همچنین، بین اسناد مورد بررسی، ۲۴۸ مرتبه به مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی توجه شده است که میزان تراکم آن در مؤلفه ایمان با ۴۰ فراوانی و ۱۶/۱۲ درصد با درجه زیاد و در مؤلفه‌های پرهیز از سطحی‌نگری و تقلید با ۱۶ فراوانی و ۶/۴۵ درصد با درجه بسیار کم قرار دارد. افزون‌براین، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به سند تحول بنیادین (۰/۶۱۱) و کم‌ترین ضریب اهمیت مربوط به سند برنامه درسی ملی (۰/۲۸۳) بوده است.

کلیدواژه‌ها: مقام معظم رهبری؛ آموزش و پرورش ایران؛ اسناد بالادستی آموزش و پرورش؛ تمدن نوین اسلامی؛ تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری.

m.dibai1349@gmail.com

* استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد، تهران، ایران

** نویسنده مسئول: استادیار گروه علوم تربیتی مجتمع آموزش عالی علوم انسانی وابسته به جامعه المصطفی‌العالمیه، قم، ایران

hkaramadbi@gmail.com

d.tahmaseb@tabrizu.ac.ir

*** دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

مقدمه و بیان مسئله

تمدن، از پدیده‌های مصنوع آدمی است؛ انسان است که تمدن را می‌سازد. این سخن بدین معناست که تمدن در اصل در نتیجه تلاش برای حل مسائل بشری ایجاد می‌شود. مقام معظم رهبری (۱۳۹۲ج) نیز در این خصوص می‌فرماید: «ما می‌توانیم تمدن نوین اسلامی را برپا کنیم و دنیایی بسازیم که سرشار باشد از معنویت و با کمک معنویت و هدایت معنویت راه برود». ایشان در این خصوص معتقدند در شکل‌گیری این زندگی و تمدن نوین اسلامی - با این مختصات و ویژگی‌ها - نظام تعلیم و تربیت جامعه نقش مهم و حیاتی دارد.

تحقق آرمان‌های متعالی انقلاب اسلامی ایران همچون احیای تمدن عظیم اسلامی، حضور سازنده، فعال و پیشرو در میان ملت‌ها و کسب آمادگی برای برقراری عدالت و معنویت در جهان، در گرو تربیت انسان‌های عالم، متقی و آزاده و اخلاقی است که این مهم توسط آموزش و پرورش تأمین می‌شود. بر این اساس، امروزه به منظور رسیدن به این مهم شاهد تدوین اسناد و سیاست‌گذاری‌های زیربنایی و بسیار اساسی از جمله سند چشم‌انداز بیست‌ساله (۱۳۸۳)، سند نقشه جامع علمی کشور (۱۳۸۹)، سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت (۱۳۹۰) و برنامه درسی ملی (۱۳۹۱) هستیم که هدایت‌گر و زمینه‌ساز تحقق تحول بنیادین در عرصه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران می‌باشند. از آنجاکه این اسناد بالادستی به‌عنوان نقشه راه و قطب‌نمای حرکت نهادهای فرهنگی و آموزشی کشور به حساب می‌آیند، لازم است تا از طریق تحلیل محتوا مشخص شود که در این اسناد تا چه اندازه مؤلفه‌های مربوط به تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری مورد تأکید قرار گرفته‌اند و همچنین این اسناد بر کدام یک از مؤلفه‌های مربوط به تمدن نوین اسلامی بیشترین تأکید را دارند.

تمدن نوین اسلامی تعبیری است که فراوان در سخنان آیت‌الله خامنه‌ای به کار رفته است. از منظر ایشان، تمدن اسلامی با زندگی انسانی ارتباط معنایی تنگاتنگی برقرار می‌کند. در این زمینه، مقام معظم رهبری تعبیر «زندگی خوب و عزت‌مند» را به کار برده‌اند که چهار ویژگی کلان علوی مادی و معنوی، جهت‌مندی، نظم و سازگاری با طبیعت و محیط را می‌توان برای زندگی انسانی در تمدن اسلامی برشمرد. در این زندگی، شرایط به گونه‌ای است که انسان به غایات مطلوب آفرینش دست می‌یابد. زندگی خوب و عزت‌مند، محصول فضای تمدن اسلامی است که در سایه رشد

مادی و معنوی برای انسان مهیا می‌شود. چنین فضایی زمینه سیر به غایات مورد نظر خدای متعال را برای انسان فراهم می‌کند. «تمدن اسلامی یعنی آن فضایی که انسان در آن فضا از لحاظ معنوی و از لحاظ مادی می‌تواند رشد کند و یا به علو مادی و معنوی نایل آید (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۳) و به غایات مطلوبی که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است، برسد، زندگی خوبی داشته باشد، زندگی عزت‌مندی داشته باشد، انسان عزیز، انسان دارای قدرت، دارای اراده، دارای ابتکار، دارای سازندگی جهان طبیعت» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲ ج).

ویژگی‌های مهم دیگری که مقام معظم رهبری برای زندگی در فضای تمدن اسلامی برشمرده‌اند، زندگی توأم با جهت‌مندی، نظم و سازگاری با طبیعت است. ایشان جهت‌مندی و نظم را محصول علم، تجربیات خوب و پیشرفت‌های زندگی دانسته‌اند. باین وجود، جهت‌مندی و داشتن جهت درست در زندگی نیز از ویژگی‌های زندگی در تمدن اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای است. به بیان دیگر، نظم زندگی تمدن اسلامی جهت‌مند است که انسان را متوجه خدای متعال می‌نماید. این معنا در بیان ایشان این‌گونه مطرح است که «تدین و تمدن چرا باید باهم منافاتی داشته باشند؟ تمدن یعنی زندگی توأم با نظم علمی، با تجربیات خوب زندگی، استفاده از پیشرفت‌های زندگی و تدین یعنی جهت درست در زندگی داشتن، جهت عدل، انصاف، صفا، صداقت و رو به طرف خدا، اینها باهم چه منافاتی دارند؟ انسان می‌تواند با این جهت‌گیری آن‌طور زندگی کند؛ کماینکه خیلی از دانشمندان و متفکرین ما متدین بودند؛ خیلی از پیشروان همین تمدن کنونی اروپا هم البته عمدتاً در دوره‌های بعدی متدین بودند» (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۶). ایشان در توصیف زندگی که تمدن برای انسان رقم می‌زند، شرایط محیطی و جغرافیایی را نیز عنصری مهم می‌دانند و براین اساس تمدن واقعی برای مردم ایران را تمدن ایرانی برشمرده‌اند؛ تمدنی که هم با شرایط زندگی در این کشور در هم آمیخته و هم از استعداد ایرانی جوشیده باشد. «تمدن واقعی برای مردم ما تمدن ایرانی است؛ تمدنی است که متعلق به خود ماست؛ از استعدادهای ما جوشیده و با شرایط زندگی ما در هم آمیخته و چفت شده است» (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۰).

مقام معظم رهبری معتقدند در شکل‌گیری این زندگی و تمدن نوین اسلامی - با این مختصات و ویژگی‌ها - نظام تعلیم و تربیت جامعه نقش مهم و حیاتی دارد. براین اساس، می‌توان گفت تحقق ارزش‌ها و آرمان‌های متعالی انقلاب اسلامی مستلزم تلاش همه‌جانبه در تمام ابعاد فرهنگی، علمی، اجتماعی و اقتصادی است. عرصه تعلیم و تربیت از مهم‌ترین زیرساخت‌های تعالی همه‌جانبه

کشور و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی شایسته کشور در حوزه‌های مختلف است. تحقق آرمان‌های متعالی انقلاب اسلامی ایران همچون احیای تمدن عظیم اسلامی، حضور سازنده، فعال و پیشرو در میان ملت‌ها و کسب آمادگی برای برقراری عدالت و معنویت در جهان در گرو تربیت انسان‌های عالم، متقی و آزاده و اخلاقی است؛ تعلیم و تربیتی که تحقق‌بخش حیات طیبه، جامعه عدل جهانی و تمدن اسلامی ایرانی باشد. در پرتو چنین سرمایه انسانی متعالی است که جامعه بشری آمادگی تحقق حکومت جهانی انسان کامل را یافته و در سایه چنین حکومتی ظرفیت و استعداد‌های بشر به شکوفایی و کمال خواهد رسید. تحقق این هدف، نیازمند ترسیم نقشه راهی است که در آن نحوه طی مسیر، منابع و امکانات لازم، تقسیم کار در سطح ملی و الزامات در این مسیر به صورت شفاف و دقیق مشخص شده باشد. در این صورت، امروزه که ضرورت ایجاد تحول بنیادین در آموزش و پرورش کشور در عالی‌ترین سطوح مورد تأکید قرار گرفته است، شاهد تدوین اسناد و سیاست‌گذاری‌های زیربنایی و بسیار مهمی از جمله «سند چشم‌انداز بیست‌ساله»، «سند نقشه جامع علمی کشور»، «سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت» و «برنامه درسی ملی» هستیم که هدایت‌گر و زمینه‌ساز تحقق تحول بنیادین در عرصه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران می‌باشند. این اسناد بالادستی نقشه راه و قطب‌نمای حرکت نهادهای فرهنگی و آموزشی کشور محسوب می‌شوند. با توجه به اینکه اسناد یادشده بر ذهن و رفتار کودکان و نوجوانان کشور نقش مهمی برجای می‌گذارند، جا دارد تا مشخص شود که در این اسناد تا چه اندازه مؤلفه‌های مربوط به تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری مورد توجه قرار گرفته‌اند و همچنین، این اسناد بر کدام یک از مؤلفه‌های مربوط به تمدن نوین اسلامی بیشترین تأکید را دارند.

در نتیجه، پژوهش کنونی می‌کوشد تا با تبیین مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی از منظر مقام معظم رهبری، به تحلیل جایگاه آن در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران بپردازد تا از این طریق، ضمن شناسایی و مشخص نمودن وضعیت موجود، تصویر مناسبی در اختیار مسئولان، برنامه‌ریزان و سایر علاقه‌مندان قرار دهد. بررسی‌های به عمل آمده در ادبیات تحقیق، نشان‌دهنده آن است که تاکنون در خصوص تحلیل جایگاه مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی در اسناد بالادستی پژوهشی صورت نگرفته است. با این وجود، در مورد تمدن نوین اسلامی از منظر مقام معظم رهبری پژوهش‌هایی انجام شده است. به عنوان نمونه، اکبری (۱۳۹۴) در پژوهشی با روش توصیفی - تحلیلی به واکاوی شاخص‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری پرداخته و در نهایت محوریت قوانین

قرآن، ایمان، علم، اخلاق، مجاهدت مداوم و حکومت مردمی را از جمله شاخص‌های اختصاصی تمدن نوین اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری دانسته و به این نتیجه دست یافت که از دیدگاه مقام معظم رهبری گسترش و ترقی تمدن نوین اسلامی به خرد دسته‌جمعی نیاز دارد که در سایه اخلاق، کار و تلاش، ایمان به خدا، عقلانیت، توانایی علمی، اقتصاد شکوفا، برخورداری از رسانه‌های قوی و روابط بین‌الملل به وجود می‌آید. بهمنی (۱۳۹۳) نیز در پژوهشی با عنوان «تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای؛ چیستی و چگونگی تکامل تمدنی جمهوری اسلامی ایران»، کوشید تا با استناد به بیانات و سخنرانی‌های ایشان و بهره‌گیری از روش مفهوم‌سازی بنیادی، «اندیشه تمدنی» ایشان را با طرح سه موضوع (بررسی امکان یا امتناع تمدن نوین اسلامی، چیستی تمدن نوین اسلامی و ایجاد و تکوین تمدن نوین اسلامی) استخراج و توصیف کند.

در پژوهش حاضر پس از استخراج مؤلفه‌های مرتبط با تمدن نوین اسلامی از منظر مقام معظم رهبری در ادبیات مربوطه، پژوهشگران می‌کوشند تا با نگاهی انتقادی به اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش، میزان درگیری اسناد فرادستی را با مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی بررسی نموده، به این پرسش پاسخ دهند که این اسناد تا چه اندازه مؤلفه‌های مربوط به مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری را دربر دارند.

سؤالات پژوهش

این پژوهش همچون دیگر پژوهش‌ها در پی پاسخ‌دادن و دستیابی به اهداف مشخصی انجام می‌شود. مهم‌ترین پرسش‌هایی که این تحقیق درصدد پاسخگویی به آنها می‌باشد، به قرار زیر است.

۱. مؤلفه‌های مرتبط با تمدن نوین اسلامی از منظر مقام معظم رهبری کدام است؟
  ۲. اسناد بالادستی آموزش و پرورش تا چه اندازه مؤلفه‌های مربوط به مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری را تحت پوشش قرار می‌دهند؟
- در این صورت، هدف و مسئله اصلی تحقیق، تبیین مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری و تحلیل جایگاه آن در اسناد بالادستی آموزش و پرورش است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی شامل تحلیل اسنادی و نیز تحلیل محتوا^۱ انجام شد؛ بدین صورت که نخست مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری با روش تحلیل اسنادی از متون نظری و سوابق پژوهشی احصا و سپس میزان توجه به این مؤلفه‌ها در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران مورد تحلیل قرار گرفت. بیابانگرد (۱۳۹۳) به نقل از کرلینجر^۲ تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است. واحد ثبت در این تحقیق، مضمون است. واحد ثبت به بخش معنادار و قابل رمزگذاری محتوا اطلاق می‌شود. روش شمارش نیز فراوانی است. مقوله‌بندی و تعیین شاخص‌ها در این تحقیق با روش جعبه‌ای است، یعنی طبقات (مقوله‌ها) قبل از اجرای تحقیق تعیین می‌شوند و به همین دلیل به آن روش از پیش تعیین شده نیز می‌گویند (نوریان، ۱۳۸۷). جامعه پژوهشی در بخش تحلیل اسنادی تمامی متون مرتبط با تمدن نوین اسلامی و در بخش تحلیل محتوا نیز چهار سند بالادستی نظام آموزش و پرورش (سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران، نقشه جامع علمی کشور، سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت، برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران) می‌باشند. در این مطالعه، از نمونه‌گیری چشم‌پوشی شده و کل جامعه آماری موجود و مرتبط در بخش تحلیل اسنادی و نیز کل متون اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران بررسی شده است. ابزارهای اندازه‌گیری در بخش تحلیل اسنادی برگه‌های فیش‌برداری حاوی اطلاعات مربوطه و در بخش تحلیل محتوا نیز چک‌لیست محقق ساخته بود. برای تهیه این برگه‌ها و چک‌لیست، تمامی منابع نظری و پژوهشی مرتبط با تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری و نیز چهار سند بالادستی آموزش و پرورش مورد بررسی واقع شد و سپس، همان‌گونه که در جدول شماره ۱ و ۲ نشان داده می‌شود، عناصر و مؤلفه‌های اصلی مرتبط با چنین تمدنی به دست آمد. در این راستا، در بخش تحلیل اسنادی، براساس منابع موجود، فهرستی از کلمات و سخنان مقام معظم رهبری پیرامون مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی استخراج شد. پس از چندین بار مطالعه و کنارهم قراردادن و جداسازی شباهت‌ها و تفاوت‌ها، سرانجام این فهرست در قالب عناوین کلی و مؤلفه‌های نه‌گانه قرار گرفت.

1. Content analysis
2. Keringer

در بخش تحلیل محتوا نیز برای حصول اطمینان از وجود روایی^۱، از روش روایی صورتی^۲، محتوایی^۳ و نظر متخصصان استفاده شد. در این نوع از روش‌های روایی، به منظور بررسی درستی گویه‌های اندازه‌گیری، فرم اولیه تحلیل محتوا که شامل تمامی مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موجود در اسناد بالادستی آموزش و پرورش بود، در اختیار دست‌کم پنج نفر از صاحب‌نظران تعلیم و تربیت قرار گرفت تا آنان مشخص سازند که این فرم قابل اطمینان بوده و بر پایه آن می‌توان مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری در اسناد بالادستی آموزش و پرورش را تحلیل نمود. در نتیجه، چک‌لیست تحلیل محتوا مطابق با دیدگاه متخصصان و صاحب‌نظران عرصه تعلیم و تربیت در قالب چارچوب مفهومی تهیه شد.

برای تأمین پایایی^۴ ابزار، از فن اجرای مجدد استفاده شده است. در این فن، فرم نهایی تهیه شده به طور هم‌زمان و مجزا در اختیار تحلیل‌گر محتوای متخصص دیگری گذاشته شد تا به طور مجزا چند بخش از برخی اسناد را تحلیل نمایند. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام شده هم‌زمان توسط پژوهشگر اصلی و متخصص مذکور مورد محاسبه قرار گرفت که نتیجه حاصله نشان‌دهنده ضریب همبستگی ۰/۸۹ بوده است. داده‌های اسنادی به شیوه کیفی و داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخص‌های توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون^۵ مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این مورد، نخست فراوانی مؤلفه‌ها در محتوای اسناد بالادستی آموزش و پرورش به دست آمد و در جدول مربوطه درج گردید و سپس، داده‌های پژوهش در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون (بهنجار کردن داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها و به دست آوردن ضریب اهمیت آنها) تجزیه، تحلیل و توصیف شدند که در ادامه به توضیح مراحل سه‌گانه آن پرداخته می‌شود.

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول ماتریس بهنجار شد. برای این کار از رابطه زیر استفاده شده است.

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i=1,2,3,\dots,m, j=1,2,\dots,n)$$

1. Validity
2. Face validity
3. Content validity
4. Reliability
5. Entropy Shannon

هنجارشده ماتریس فروانی = P ، فروانی مقوله = F ، شماره پاسخگو = i ، شماره مقوله = j ،
تعداد پاسخگو = m

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله محاسبه شده و در ستون‌های مربوطه قرار گرفت. برای این کار از رابطه زیر استفاده شده است.

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m [P_{ij} L_n P_{ij}] \quad (j=1,2,n) \quad K = \frac{1}{L_n m}$$

هنجارشده ماتریس = P ، $J = (1,2,\dots,n)$ ، لگاریتم نپری = L_n ، شماره پاسخگو = i ،
شماره مقوله = j ، تعداد پاسخگو = m

مرحله سوم: ضریب اهمیت مورد محاسبه قرار گرفت. با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها
($i = 1,2,\dots,n$) ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌های محاسبه شده و هر مقوله‌ای که دارای بار
اطلاعاتی بیشتری باشد، از درجه اهمیت (W_j) بیشتری برخوردار می‌گردد. برای محاسبه ضریب
اهمیت، از رابطه زیر استفاده شده است.

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت = W_j ، بار اطلاعاتی هر مقوله = E_j ، تعداد مقوله‌ها = n ، شماره مقوله = j
خاطرنشان می‌شود که در محاسبه E_j ، مقادیر P_{ij} برابر صفر، به دلیل بروز خطا و پاسخ
بی‌نهایت، در محاسبات ریاضی با عدد بسیار کوچک $0/00001$ جایگزین می‌شود؛ ولی J شاخصی
است که ضریب اهمیت هر مقوله را در یک پیام با توجه به شکل پاسخگوها مشخص می‌سازد.
همچنین، با توجه به بردار W ، مقوله‌های حاصل از پیام نیز رتبه‌بندی می‌شود (نوریان، ۱۳۸۷).

یافته‌ها

یافته‌های پژوهش براساس پاسخ به دو پرسش اصلی به دست آمده است. در زیر این یافته‌ها در
دو محور یادشده بیان می‌شوند.

پرسش اول: مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری کدامند؟
 باتوجه به اینکه یکی از اهداف مهم پژوهش حاضر «شناسایی مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری» است، پس از مطالعه منابع موجود و بررسی ادبیات و پیشینه پژوهش، فهرستی از کلمات و سخنان مقام معظم رهبری پیرامون مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی استخراج شد. پس از چندین بار مطالعه و کنارهم قراردادن و جداسازی شباهت‌ها و تفاوت‌ها، سرانجام این فهرست در قالب عناوین کلی و مؤلفه‌های نه‌گانه قرار گرفت. این مؤلفه‌ها، در چارچوب مفهومی به شکل جدول ۱ تدوین شد که در زیر نشان داده می‌شود.

جدول ۱. مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری

علم و معرفت	مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری
استقرار عدالت	
اخلاق (فردی و بین فردی)	
ایمان	
تلاش، کوشش، ابتکار (خلاقیت)	
پرهیز از سطحی‌نگری و تقلید	
محوریت قرآن و عمل به تعالیم آن	
خردورزی و اهتمام در به‌کارگیری عقلانیت انسانی	
استقلال و حکومت مردمی	

۱. علم و معرفت: در اندیشه رهبر انقلاب، تلاش علمی و شکستن مرزهای علم، چراغ راه تمدن اسلامی است. به اعتقاد ایشان، فردای بدون علم تاریک بوده و چراغ راه تحقق تمدن اسلامی، کوشش علمی است. علم از دیدگاه ایشان اقتدارآور است و جامعه صاحب علم را قدرت‌مند می‌سازد. ایشان به میزان بسیار زیادی تأکید می‌کنند که علم را باید فراگرفت و به تولید و صدور آن پرداخت و به مصرف آن نباید بسنده کرد. روش‌شناسی تولید علم از دیدگاه ایشان اجتهاد به‌معنای مصطلح، یعنی استنباط از منابع دینی و رجوع به عقلی است که پشتوانه آن وحی است. در این صورت، تولید علم می‌تواند در مسیر رشد و اعتلای تمدن اسلامی باشد. به باور ایشان، دشمن از هیچ تلاشی برای عدم تحقق این اصل فروگذار نمی‌کند و بنابراین باید ترفندهای دشمن را شناخت. نکته بسیار مهم در دیدگاه ایشان درباره علم، شکستن مرزهای دانش به‌وسیله مسلمانان

است. تحجر و جزم‌گرایی درخصوص یافته‌های علمی گذشتگان یا متفکران غربی، آفت اصلی تحقق رشد علمی بوده و آزاد اندیشی راه برون‌رفت از این آفت است (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۹ الف).

۲. استقرار عدالت: رهبر معظم انقلاب اسلامی از عدالت اجتماعی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین خطوط در مکتب سیاسی امام یاد می‌کنند و معتقدند که باید عدالت اجتماعی و پرکردن شکاف‌های طبقاتی در همه برنامه‌های حکومت در قانون‌گذاری، اجرا و قضا، مورد نظر باشد. به اعتقاد ایشان اگر ما بگوییم کشور را ثروتمند می‌کنیم، ولی ثروت در گوشه‌ای به نفع یک عده انبار شود و عده کثیری از مردم نیز دستشان خالی باشد، با مکتب سیاسی امام نمی‌سازد. پرکردن شکاف اقتصادی بین مردم و رفع تبعیض در استفاده از منابع گوناگون ملی میان طبقات مردم، مهم‌ترین و سخت‌ترین مسئولیت است و همه برنامه‌ریزان، قانون‌گذاران و مجریان باید این موضوع را مورد توجه قرار دهند. ایشان در تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی درباره عدالت اجتماعی می‌فرمایند «از همه این شاخص‌ها مهم‌تر، شاخص کلیدی عدالت اجتماعی است؛ یعنی ما رونق اقتصادی کشور را بدون تأمین عدالت اجتماعی به‌هیچ‌وجه قبول نداریم و معتقد به آن نیستیم. کشورهایی هستند که شاخص‌هایشان خیلی خوب است، مطلوب است، رشد اقتصادی‌شان خیلی بالاست؛ لکن تبعیض، اختلاف طبقاتی، نبود عدالت در آن کشورها محسوس است. ما این را به‌هیچ‌وجه منطبق با خواست اسلام و اهداف جمهوری اسلامی نمی‌دانیم» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲ ب).

۳. اخلاق (فردی و بین‌فردی): در اندیشه رهبر انقلاب اسلامی، اخلاق یکی دیگر از مهم‌ترین شاخصه‌های بارز تمدن نوین اسلامی است. ایشان معنویت و اخلاق را همان عامل می‌دانند که یک روز اسلام را یک‌جا به یک تمدن عظیم جهانی تبدیل کرد و این تمدن قرن‌ها دنیا را اداره کرد و امروز نیز دنیا مدیون تمدن اسلامی است. به اعتقاد ایشان، توجه به خدا و توجه به معنویت باعث تکوین چنین تمدنی شد، در غیر این صورت چنین تمدن ماندگاری با انگیزه‌ها و تلاش‌های مادی به‌وجود نمی‌آمد (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۵). رهبر انقلاب شرط اصلی ساختن یک تمدن پیشرفته و دارای کم‌ترین اشکالات را معنویت متکی بر دین اسلام می‌دانند و معتقدند که معنویت دینی زمینه‌ساز شناخت استعدادها و بهره‌گیری مناسب از آنها و پیشرفت مطلوب در همه ابعاد و با کم‌ترین آسیب خواهد بود (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲ الف).

۴. ایمان: حضرت آیت‌الله خامنه‌ای یکی از ارکان تمدن‌سازی نوین اسلامی را باور نظری و عملی به توحید می‌دانند. اگر بخواهیم به ارزش‌های اسلامی سازنده تمدن اسلامی شناخت پیدا کنیم،

لازم است با مواردی آشنا شویم که ایشان درباره ارزش‌های توحیدی معین کرده‌اند؛ از آن جمله:

توحید یعنی رهایی انسان از عبودیت و اطاعت غیرخدا؛

توحید یعنی شکستن تمام بندهای سلطه‌گری؛

توحید یعنی شکستن رمز ترسیدن از نیروهای طاغوتی؛

توحید یعنی اعتقاد و ایمان داشتن به قدرت‌هایی که خدا در نفس آدمی قرار داده است؛

توحید یعنی ایمان به وعده‌های الهی درباره پیروزی مستضعفان (امام خامنه‌ای، ۱۳۶۵).

۵. تلاش، کوشش، ابتکار (خلاقیت): تلاش و کوشش از ویژگی‌های اساسی همه حرکت‌های تمدنی است. «همه تمدن‌سازی‌ها به برکت مجاهدت دائم انجام شده است. مجاهدت دائم هم هم‌اکنون به معنای رنج کشیدن نیست. جهاد، شوق آفرین است. جهاد، شادی و نشاط آفرین است. امروز که نیاز به این جهاد داریم، کسی بیاید به تنبلی و کسالت و انزوا و بیکاری و بی‌کارگی دعوت کند، اینها می‌شود کفران نعمت الهی» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲ الف). مقام معظم رهبری بیان می‌کند: «کار به معنای وسیع کلمه شامل کار یدی، کار جسمی، کار فکری و کار عملی و کار مدیریتی، محور پیشرفت و حرکت و حیات مستمر جامعه است. این را همه باید بدانیم؛ اگر کار نباشد، سرمایه، مواد و انرژی و اطلاعات، هیچ‌کدام برای انسان مفید نخواهد بود. کار است که مانند روحی می‌دمد در سرمایه، در انرژی، در مواد اولیه و آن را تبدیل می‌کند به یک موجود قابل مصرف تا انسان‌ها بتوانند از آنها استفاده کنند. ارزش کار اینهاست. در اسلام، کار عبادت و ارزش شمرده می‌شود (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۸).

۶. پرهیز از سطحی‌نگری و تقلید: این رکن تمدن اسلامی می‌تواند مؤید این معنا باشد که تمدن اسلامی ضمن اینکه به ارزش‌های اصیل و اصول کتاب و سنت پایبند است، از تحجر و تعصب نیز دوری می‌جوید. چنین مفهومی از نوگرایی می‌تواند ملازم دین‌مداری و عقل‌گرایی باشد. به بیان دیگر، از منظر آیت‌الله خامنه‌ای «تجدد و نوگرایی حقیقی و بازکردن میدان‌های تازه زندگی، مطلوب اسلام است؛ اصلاً اسلام این را از انسان خواسته؛ این به برکت تأمل، تعمق، کار درست، کار فکری، تلاش عملی، مجاهدت، استقبال از کار و از خطر در همه میدان‌ها و همت‌ها را بلند کردن به دست می‌آید». ایشان نقطه مقابل چنین توصیفی از نوگرایی را سلفی‌گری انحرافی و تحجر دانسته، آن را مغایر نگرش تمدنی می‌دانند و می‌فرمایند که «سلفی‌گری اگر به معنای اصول‌گرایی در کتاب و سنت و وفاداری به ارزش‌های اصیل و مبارزه با خرافات و انحرافات و

احیای شریعت و نفی غرب‌زدگی باشد، همگی سلفی باشید و اگر به معنای تعصب و تحجر و خشونت میان ادیان یا مذاهب اسلامی ترجمه شود، با نوگرایی و سماحت و عقلانیت - که ارکان تفکر و تمدن اسلامی‌اند - سازگار نخواهد بود و خود باعث ترویج سکولاریسم و بی‌دینی خواهد شد (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۰).

۷. محوریت قرآن و عمل به تعالیم آن: در اندیشه مقام معظم رهبری، قرآن و جایگاه قوانین آن در تمدن اسلامی از جایگاه مهمی برخوردار است. به اعتقاد ایشان شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی باید با توجه به «مبانی مشترک همه مذاهب اسلامی» و نه ایران شیعی باشد. بدیهی است که اولین و عالی‌ترین منبع مشترک بین همه فرق اسلامی، قرآن عظیم است. همچنین، ایشان عامل اصلی دشمنی معاندان با ایران اسلامی را همین موضوع یعنی محوریت قوانین الهی بر گرفته شده از قرآن می‌داند (همان).

۸. خردورزی و اهتمام در به‌کارگیری عقلانیت انسانی: رهبر معظم انقلاب اسلامی بر خردورزی به‌عنوان مهم‌ترین بن‌مایه سبک زندگی در تمدن نوین اسلامی تأکید دارند. مقام معظم رهبری (۱۳۸۸) عقلانیت را چنین تعریف می‌کند: «عقلانیت یعنی نیروی خرد انسان را استخراج کردن و آن را بر تفکرات و اعمال انسان حاکم قرار دادن. برای تشکیل مدینه فاضله و امت واحده اسلامی و تمدن بزرگ اسلام، باید عقل را ملاک و معیار قرار دهیم. اولین کار در این راستا این است که تقویت نیروی عقل و خرد در جامعه انجام شود. عقلانیت به معنای محافظه‌کاری، مسامحه و تساهل نیست». ارکان، مبانی و چارچوب نظری دیدگاه رهبری معظم انقلاب در حوره تمدن‌سازی نوین اسلامی برگرفته از مبانی فکری امام خمینی (ره) است. امام خمینی (ره) (۱۳۷۷) معتقدند انسان از سه لایه عقلی، قلبی و ظاهری برخوردار است که بعد عقلی نیازمند به کمال، بعد اخلاقی نیازمند تربیت و بعد ظاهری نیازمند به عمل است و دستورات انبیا و اولیای الهی برای عقل، کمال و برای قلب، تربیت و برای جوارح حسی، عملی مناسب محسوب می‌شود.

۹. استقلال و حکومت مردمی: زندگی خوب و زندگی عزت‌مند، محصول فضای تمدن اسلامی است که در سایه رشد مادی و معنوی برای انسان مهیا می‌شود. چنین فضایی زمینه سیر به غایات موردنظر خدای متعال را برای انسان فراهم می‌کند. «تمدن اسلامی یعنی آن فضایی که انسان در آن فضا از لحاظ معنوی و از لحاظ مادی و یا علو معنوی و مادی (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۳) می‌تواند رشد کند و به غایات مطلوبی که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است برسد، زندگی

خوبی داشته باشد، زندگی عزت‌مندی داشته باشد، انسان عزیز، انسان دارای قدرت، دارای اراده، دارای ابتکار، دارای سازندگی جهان طبیعت» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲ ج).

در اندیشه رهبر معظم انقلاب، مردم نقش بی‌بدیل در تمدن اسلامی دارند. ایشان ضمن تبیین شاخص‌های بارز مکتب سیاسی امام خمینی (ره) از مردم به‌عنوان عامل شاخص یاد می‌کنند که مورد توجه تام امام بوده است. در مکتب سیاسی امام و رهبری، هویت انسانی هم ارزشمند و دارای کرامت است، هم قدرت‌مند و کارساز است. نتیجه ارزشمندی و کرامت داشتن این است که در اداره سرنوشت بشر و یک جامعه، آراء مردم باید نقش اساسی ایفا کند. از این‌رو، مردم‌سالاری در مکتب سیاسی امام، مردم‌سالاری حقیقی است. مقام معظم رهبری اوج مردمی‌بودن حکومت امام را در به‌رأی گذاشتن قانون اساسی در اوایل انقلاب می‌دانند و بر این باورند که رأی مردم تعیین‌کننده است و این به دلیل کرامت آنهاست که به‌واسطه دین از ناحیه خداوند به آنان واگذار شده است. در مکتب سیاسی امام و رهبری، مردم‌سالاری از متن دین و از «امرهم شوری بینهم» برخاسته است (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۳).

پرسش دوم: به چه میزان در محتوای اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران به مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری توجه شده است؟

همان‌طور که جدول ۲ نشان می‌دهد، نتایج تحلیل‌ها حاکی از آن است که از مجموع ۲۴۸ فراوانی مرتبط با مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری ۳۲ فراوانی (۱۲/۹۰ درصد) در مؤلفه علم و معرفت، ۲۰ فراوانی (۸/۰۶ درصد) در مؤلفه استقرار عدالت، ۳۴ فراوانی (۱۲/۵ درصد) در مؤلفه اخلاق، ۴۰ فراوانی (۱۶/۱۲ درصد) در مؤلفه ایمان و ۲۰ فراوانی (۸/۰۶ درصد) در مؤلفه تلاش، کار، ابتکار، ۱۶ فراوانی (۶/۴۵ درصد) در مؤلفه پرهیز از سطحی‌نگری و تقلید، ۳۵ فراوانی (۱۴/۱۱ درصد) در مؤلفه محوریت قرآن و عمل به تعالیم آن، ۳۰ فراوانی (۱۲/۰۹ درصد) در مؤلفه خردورزی و به‌کارگیری عقلانیت انسانی، ۲۱ فراوانی (۸/۴۶ درصد) در مؤلفه استقلال و حکومت مردمی بوده است.

هم‌چنین، مشخص شد که در اسناد بالادستی به صورت متفاوتی به مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری توجه شده است. میزان توجه بدین صورت است که در سند چشم‌انداز بیست‌ساله ۴۷ فراوانی (۱۸/۹۵ درصد)، در نقشه جامع علمی کشور ۷۴ فراوانی (۲۹/۸۵ درصد)، در سند تحول بنیادین ۸۳ فراوانی (۳۳/۴۶ درصد) و در برنامه‌درسی ملی ۴۱ فراوانی

(۱۶/۵۳ درصد) به مؤلفه‌ها اختصاص داده شده است. به‌عنوان نمونه، در سند تحول بنیادین (۱۳۹۰: ۲۸-۲۷) بر «ارتقای جایگاه علم و علم‌آموزی...»، «ارتقای معرفت و بصیرت دینی...» و نیز در نقشه جامع علمی کشور (۱۳۸۹: ۱ و ۵) بر «عدالت‌محوری، ... تقویت اخلاقیات، ... توجه به اصل عقلانیت ... تقویت اخلاق ...» و همچنین، در سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳: ۸-۲) بر «قرآن... ایمان، ... وجدان کاری، ... کارآفرینی ... مردم‌سالاری دینی ... عدالت اجتماعی ...، مشارکت عامه مردم ...» و سرانجام، در برنامه‌درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱: ۱۵-۹) بر «دین‌محوری ...، استقلال ملی ...، روحیه پرسشگری، پژوهشگری، اخلاقیات ...، انتخاب‌گری، خودمدیریتی ...، تعقل، علم، عمل، اخلاق...»، تأکید شده است.

جدول ۲. نتایج تحلیل مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری در اسناد بالادستی

آموزش و پرورش ایران

مجموع		اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران				مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی
		برنامه‌درسی ملی	سند تحول بنیادین	نقشه جامع علمی کشور	سند چشم‌انداز بیست‌ساله	
درصد	فراوانی					
۱۲/۹۰	۳۲	۵	۱۱	۹	۷	علم و معرفت
۸/۰۶	۲۰	۳	۶	۸	۳	استقرار عدالت
۱۳/۷۰	۳۴	۴	۱۲	۸	۱۰	اخلاق (فردی و بین‌فردی)
۱۶/۱۲	۴۰	۵	۱۴	۱۴	۷	ایمان
۸/۰۶	۲۰	۴	۸	۶	۲	تلاش، کار، ابتکار (اخلاقیات)
۶/۴۵	۱۶	۴	۵	۵	۲	پرهیز از سطحی‌نگری و تقلید
۱۴/۱۱	۳۵	۵	۱۳	۱۲	۵	محوریت قرآن و عمل به تعالیم آن
۱۲/۰۹	۳۰	۶	۹	۹	۶	خردورزی و اهتمام در به‌کارگیری عقلانیت انسانی
۸/۴۶	۲۱	۵	۸	۳	۵	استقلال و حکومت مردمی
	۲۴۸	۴۱	۸۶	۷۴	۴۷	فراوانی
۱۰۰		۱۶/۵۳	۳۴/۶۷	۲۹/۸۳	۱۸/۹۵	درصد

در جدول شماره ۳ داده‌های به‌نچارشده توجه به مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام

مقام معظم رهبری در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران آمده است.

تبیین مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری و تحلیل جایگاه آن در اسناد بالادستی آموزش و... ۱۰۱/

جدول ۳. داده‌های بهنجار شده توجه به مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران

اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران				مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی
برنامه درسی ملی	سند تحول بنیادین	نقشه جامع علمی کشور	سند چشم‌انداز بیست‌ساله	
۰/۱۷۲	۰/۷۲۱	۰/۱۲۳	۰/۰۴۷	علم و معرفت
۰/۱۶۲	۰/۶۳۲	۰/۴۳۲	۰/۲۱۲	استقرار عدالت
۰/۴۲۱	۰/۸۹۱	۰/۳۴۱	۰/۱۰۸	اخلاق (فردی و بین فردی)
۰/۵۲۳	۰/۷۳۲	۰/۵۲۳	۰/۴۷۱	ایمان
۰/۳۲۱	۰/۵۹۱	۰/۳۱۱	۰/۰۶۸	تلاش، کار، ابتکار (خلاقیت)
۰/۰۹۸	۰/۳۸۹	۰/۲۰۸	۰/۱۱۶	پرهیز از سطحی‌نگری و تقلید
۰/۱۳۷	۰/۶۷۹	۰/۴۳۲	۰/۵۲۳	محوریت قرآن و عمل به تعالیم آن
۰/۲۳۱	۰/۷۰۶	۰/۳۸۹	۰/۲۱۲	خردورزی و اهتمام در به‌کارگیری عقلانیت انسانی
۰/۰۴۸	۰/۵۹۱	۰/۲۱۰	۰/۱۹۸	استقلال و حکومت مردمی
۰/۱۰۳	۰/۶۳۹	۰/۱۹۸	۰/۳۲۱	علم و معرفت
۰/۶۷	۰/۵۷۱	۰/۱۸۲	۰/۲۸۹	خردورزی و اهتمام در به‌کارگیری عقلانیت انسانی
۰/۰۴۸	۰/۵۹۱	۰/۲۱۰	۰/۱۹۸	استقلال و حکومت مردمی

پس از بهنجارسازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون مقدار بار اطلاعاتی (EJ) هر یک از مؤلفه‌ها به دست می‌آید که در جدول شماره ۴ آورده شده است.

جدول ۴. بار اطلاعاتی اسناد بالادستی

اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران	سند چشم‌انداز بیست‌ساله	نقشه جامع علمی کشور	سند تحول بنیادین	برنامه درسی ملی
بار اطلاعاتی (EJ)	۰/۵۷۶	۰/۶۵۹	۰/۸۸۱	۰/۳۲۹

در مرحله پایانی، ضریب اهمیت توجه به مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری با استفاده از فرمول مرحله سوم روش آنتروپی شانون محاسبه شد و در جدول ۵ به نمایش

درآمد. در این جدول، هر بُعدی که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت (WJ) بیشتری برخوردار است. نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد که از بین اسناد بالادستی آموزش و پرورش بیشترین ضریب اهمیت مربوط به سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۰/۶۱۱) و کم‌ترین ضریب اهمیت مربوط به سند برنامه درسی ملی (۰/۲۸۳) بوده است.

جدول ۵. مقدار ضریب اهمیت توجه به مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری

در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران

اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران	سند چشم‌انداز بیست‌ساله	نقشه جامع علمی کشور	سند تحول بنیادین	برنامه درسی ملی
ضریب اهمیت (WJ)	۰/۳۷۳	۰/۴۵۷	۰/۶۱۱	۰/۲۸۳

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

اسناد بالادستی آموزش و پرورش، به‌عنوان یکی از گسترده‌ترین متون اثرگذار و جهت‌دهنده آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، باتوجه به مخاطبان فراوان و باتوجه به رسالت‌های آموزشی و پرورشی خود (ترسیم نقاط راهبردی، روشن نمودن افق‌های آتی، شکل‌دهی ایدئال‌ها و ترسیم انسان موردانتظار)، باید توجه به تمدن نوین اسلامی را جزء اصلی‌ترین و محوری‌ترین رسالت‌های خود قرار دهند. این ضرورت که برخاسته از نقش تمدن اسلامی در تعلیم و تربیت است، زمانی احساس می‌شود که یکی از وظایف اصلی این اسناد را سیاست‌گذاری جهت پرورش دانش‌آموزانی بدانیم که همواره در راستای احیای فطرت الهی خود کوشا هستند.

نتایج پژوهش حاضر که با هدف تبیین مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری و تحلیل جایگاه آن در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران انجام شده بود، نشان داد که علم و معرفت، استقرار عدالت، اخلاق فردی و بین‌فردی، ایمان، تلاش و کوشش، پرهیز از سطحی‌نگری، محوریت قرآن و عمل به تعالیم آن، خردورزی و اهتمام در به‌کارگیری عقلانیت انسانی و استقلال و حکومت مردمی، نه مؤلفه مهم تمدن نوین اسلامی از نظر مقام معظم رهبری هستند که در مجموع، ۲۴۸ مرتبه در اسناد بالادستی آموزش و پرورش مورد توجه واقع شده‌اند. در این میان، مؤلفه استقرار ایمان با ۴۰ فراوانی و ۱۶/۱۲ درصد بیش‌ترین و مؤلفه پرهیز از

سطحی‌نگری و تقلید با ۱۶ فراوانی و ۶/۴۵ درصد کم‌ترین میزان توجه را داشته‌اند. این نوع توجه می‌تواند به دلیل تفاوت در ماهیت، هدف و حجم اسناد بالادستی باشد. همچنین، نتایج بررسی و تحلیل میزان توجه در اسناد مورد بررسی که در فرایند سه مرحله‌ای آنتروپی شانون انجام پذیرفت، حاکی از آن است که میزان بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت در سند تحول بنیادین (با ۸۶ فراوانی)، به ترتیب ۰/۸۸۱، ۰/۶۱۱، نقشه جامع علمی کشور (با ۷۴ فراوانی) ۰/۶۵۹، ۰/۴۵۷، سند چشم‌انداز بیست‌ساله (با ۴۷ فراوانی) ۰/۵۷۶ و ۰/۳۷۳ و برنامه‌درسی ملی (با ۴۱ فراوانی) ۰/۳۲۹ و ۰/۲۸۳ است. چنین توجهی می‌تواند به دلایلی هم‌چون نگرش برنامه‌ریزان درسی، ترجیحات مؤلفان اسناد بالادستی، محدودیت در حجم اسناد و تلقی کافی بودن فراوانی‌های بیان شده باشد.

یافته‌های مرتبط با وضعیت مؤلفه‌ها نشان می‌دهد که به برخی از مؤلفه‌ها توجه بسیار ناچیزی شده است. علت این نوع از نارسایی را می‌توان در دو بخش عملی و نظری جستجو کرد. این از آن جهت است که مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری تاروپودی درهم‌تنیده از عمل و نظر است. برخی از نارسایی‌های آن نتیجه کج‌روی در عرصه و روابط عملی و برخی حاصل کج‌اندیشی در مقام نظر است. با توجه به تعامل و درهم‌تنیدگی عمل و نظر، ضعف‌های موجود در اسناد بالادستی شکل بسیط نظری یا عملی ندارد، بلکه به صورت بافت‌های پیچیده آشکار می‌شوند که در آنها اعمال و اندیشه‌ها یکدیگر را تأیید و تقویت می‌کند. نارسایی موجود می‌تواند بخش‌های مختلف آموزش و پرورش را تحت‌الشعاع قرار داده و آثار و پیامدهای نامطلوبی را به ترتیب در سیاست‌های کلان نظام، اهداف دوره‌های تحصیلی، اهداف دروس ارزشی مرتبط، سازوکارهای تأمین منابع انسانی متعهد و ارزش‌مدار، تأمین منابع مالی و کالبدی مکفی ایجاد نماید. در ادامه، جهت عملیاتی‌ساختن یافته‌های پژوهش، به برخی از پیشنهادها کاربردی اشاره می‌شود.

۱. سیاست‌گذاران آموزشی و برنامه‌ریزان درسی در ویراست‌های آتی اسناد بالادستی به مؤلفه‌های کم‌تر توجه‌شده به‌عنوان حلقه‌ای مفقوده عنایت بیشتری داشته باشند؛
۲. برنامه‌ریزان درسی می‌توانند با استفاده از مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم رهبری که در این پژوهش معرفی شده‌اند، به‌عنوان الگویی عملی جهت گزینش، طراحی و تدوین برنامه درسی مناسب‌تر استفاده نمایند؛
۳. طراحی بسته‌ها و نرم‌افزارهای مرتبط با مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی موردنظر مقام معظم

رهبری می‌تواند به‌عنوان مکمل اسناد بالادستی مورد استفاده قرار گیرد؛
 ۴. با توجه به کاستی‌های موجود در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران، متصدیان آموزش و پرورش می‌توانند به کمک آموزش‌های ضمن خدمت، اهمیت پرداختن به مفاهیم مرتبط با مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری را برای عاملان برنامه درسی تشریح نمایند.

منابع

- امام خمینی (ره)، روح‌الله (۱۳۷۷)، شرح چهل حدید، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
 اکبری، مرتضی و رضایی، فریدون (۱۳۹۴)، واکاوی شاخص‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری، دوفصلنامه الگوی پیشرفت اسلامی و ایرانی، ۳ (۵): ۱۰۸ - ۸۵.
 برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱.
 بهمنی، محمدرضا (۱۳۹۳)، تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (چیستی و چگونگی تکامل تمدنی جمهوری اسلامی ایران)، نقد و نظر، فصلنامه علمی - پژوهشی فلسفه و الاهیات، ۱۹ (۲): ۲۳۶ - ۱۹۸.
 بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۹۳)، روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران: دوران.
 خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۶۵)، بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir
 خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۷۳)، بیانات در دیدار جمعی از فرماندهان سپاه، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir
 خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۷۵)، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir
 خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۷۶)، گفت و شنود صمیمانه رهبر معظم انقلاب اسلامی با گروهی از جوانان و نوجوانان، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir
 خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۷۹ الف)، بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir
 خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۷۹ ب)، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir
 خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۸۰)، بیانات در دیدار جوانان و فرهنگیان در مصالای رشت، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir
 خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۸۳)، بیانات در دیدار جمعی از روسای دانشگاه‌ها، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir

تبیین مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی مورد نظر مقام معظم رهبری و تحلیل جایگاه آن در اسناد بالادستی آموزش و... / ۱۰۵

خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۸۸)، بیانات در عید سعید مبعث، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir

خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۹۰)، بیانات در اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir

خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۹۲ الف)، بیانات در دیدار جمعی از مداحان، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir

خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۹۲ ب)، بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir

خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۹۲ ج)، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری: www.leader.ir

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰.

سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳.

نقشه جامع علمی کشور، ۱۳۸۹.

نوریان، محمد (۱۳۸۷)، تحلیل محتوای رسانه‌های آموزشی با تأکید بر کتاب‌های درسی، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب.

